

УДК 347.96(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/2>

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ІЛЛІ ШРАГА – УКРАЇНСЬКОГО ПРАВНИКА І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

Яцишин Михайло Михайлович,

доктор юридичних наук, професор,
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4502-9563
Researcher ID: E-1252-2019

У статті розглянуто і проаналізовано формування та становлення державно-правових поглядів видатного українського юриста, правника, державного та суспільно-політичного діяча, активного учасника українського національно-патріотичного руху другої половини XIX – початку XX століття Іллі Людвіговича Шрага. Зазначається, що державно-правові орієнтири Іллі Шрага сформувалися ще в роки юності, коли у його родинному колі лунала українська мова, пробуджувався інтерес до українських народних традицій та відбулося знайомство зі зразками української творчості. Поступово формуються погляди діяча стосовно прав рідної мови, особливостей правового статусу українського населення, земельного питання та інших важливих питань життєдіяльності тогочасного суспільства. Також подано короткий огляд історіографічних джерел, в яких відображена різностороння суспільно-політична діяльність Іллі Шрага, зокрема висвітлено аспекти державотворчої діяльності Іллі Шрага в I Державній Думі Російської імперії, показано активну участь в процесах українського державотворення 1917-1921 років, захист мовного питання, участь парламентарія у розв'язанні аграрного питання, висвітлено бачення І. Шрага діяльності судових установ після судової реформи, відображені загальні питання його адвокатської діяльності, участь у діяльності правничих товариств, в тому числі різнопланові аспекти його політичної, культурно-просвітницької та громадської діяльності. Відзначається, що захист прав українського народу та українська ідея сталим основоположними у парламентській діяльності Іллі Шрага. Бувши депутатом I Державної Думи Російської імперії, він виніс на широкий загал ключові питання життєдіяльності українського народу. З парламентської трибуни неодноразово порушував мовне питання, викривав зловживання владою з боку місцевої адміністрації, розкривав особливості аграрного законопроекту, значну увагу приділив проблемам єврейських погромів, які набули масового характеру. Застосовуючи свої знання та практичні навички у сфері юриспруденції, він поставив ці питання на законодавчу основу й запропонував шляхи їх ефективного вирішення. Резюмовано, що становлення державно-правових орієнтирів Іллі Шрага здійснювалося у ході його активної участі в суспільно-політичних процесах, які відбувалися на території українських земель.

Ключові слова: Ілля Шраг, Державна Дума, Центральна Рада, аграрне питання, мовне питання, судові установи, адвокатська діяльність.

Yatsyshyn Mykhailo. State and legal views of Ilya Shrag – ukrainian lawyer, social and political activist

The article examines and analyzes the becoming and formation of state-legal views of the outstanding Ukrainian lawyer, state and socio-political figure, active participant of the Ukrainian national-patriotic movement of the second half of the 19th – beginning of the 20th century, Ilya Ludvigovich Shrag. It is noted that Ilya Shrag's state and legal orientations were formed in his youth, when the Ukrainian language was heard in his family circle, interest in Ukrainian folk traditions was awakened, and he became acquainted with examples of Ukrainian creativity. The actor's views regarding the rights of the native language, the peculiarities of the legal status of the Ukrainian population, the land issue and other important issues of the life of the society of that time were gradually formed. A brief overview of historiographical sources is also provided, which reflects Ilya Shrag's multifaceted social and political activities, in particular, the aspects of Ilya Shrag's state-building activities in the First State Duma of the Russian Empire are highlighted, his active participation in

the processes of Ukrainian state-building in 1917-1921, the defense of the language issue, the participation of a parliamentarian are shown in solving the agrarian issue, I. Shrag's vision of the activities of judicial institutions after the judicial reform is highlighted, the general issues of his advocacy activities, participation in the activities of legal societies, including various aspects of his political, cultural, educational and public activities are reflected. It is noted that the protection of the rights of the Ukrainian people and the Ukrainian idea became fundamental in Ilya Shrag's parliamentary activity. As a deputy of the First State Duma of the Russian Empire, he brought to the attention of the general public the key issues of the life of the Ukrainian people. From the parliamentary platform, he repeatedly raised the language issue, exposed the abuse of power by the local administration, revealed the peculiarities of the agrarian draft law, and paid considerable attention to the problems of Jewish riots, which had acquired a mass character. Applying his knowledge and practical skills in the field of law, he put these issues on a legislative basis and suggested ways to solve them effectively. It is summarized that the formation of Ilya Shrag's state and legal guidelines was carried out during his active participation in social and political processes that took place on the territory of Ukrainian lands.

Key words: *Ilya Shrag, State Duma, Central Rada, agrarian issue, language issue, judicial institutions, advocacy.*

Розвиток вітчизняного державо- і правотворення являє собою особливий і неоднозначний процес, важливе місце у якому посідають визначні суспільно-політичні та культурно-просвітницькі діячі. Становлення української державності та права відбувалося у складних та суперечливих умовах, мало свої особливості та різні вектори розвитку. Враховуючи специфіку державотворчих процесів багато подій і фактів часто замовчувались і не були доступними для широкого суспільного загалу. В умовах радянського режиму яскраво простежувалась політика знищення української інтелігенції, применшення ролі тих визначних діячів, чиї погляди та ідеї мали значний вплив на розвиток українського державотворення у різні історичні проміжки часу. У цьому зв'язку надзвичайно важливо виокремити погляди у сфері державно-правового будівництва видатних українських діячів, науковців та правників.

Однією з найпомітніших на ниві українського національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX століття є постать відомого правника і суспільно-політичного діяча Іллі Людвіговича Шрага. Попри німецьке походження, він усе своє свідоме життя і багатогранну діяльність цілковито присвятив беззастерезному та благородному служінню справі поширення й утвердження української національної ідеї, відстоюванню прав та інтересів нашого народу. Процес становлення державно-правових поглядів І. Шрага відобразив весь комплекс труд-

нощів і суперечностей, притаманних тогочасному суспільно-політичному буттю.

Також за період своєї активної діяльності І. Шраг став одним з ініціаторів вироблення основ самоідентифікації українського народу, які надалі були розвинуті у ході діяльності українських товариств та організацій. Для багатьох із них правник став натхненником створення та здійснення організаційно-правової підтримки, свідомою позицією якого у розв'язанні українського питання дала можливість акцентувати діяльність на широкий загал і забезпечити правовою основою.

Мета статті – висвітлити особливості державно-правових поглядів Іллі Шрага в руслі суспільно-політичних процесів на українських землях в кінці XIX – на початку XX століття.

Відзначимо, що історіографія з даної проблематики є доволі різноманітною. Так, ще за життя І. Шрага про нього писали в пресі, тоді ж з'явилися окремі публікації в різних періодичних виданнях. Зокрема, С. Єфремов приділив чимало уваги діяльності І. Шрага, наприклад, у «Літературно-науковому віснику» С. Єфремов, з нагоди 25-літньої громадської діяльності Іллі Шрага, подає інформацію про нього як справедливого борця за українські інтереси й людину великої енергії та вдачі, що своїми якостями зуміла об'єднати видатних українських діячів задля боротьби за права і свободи рідного народу [1, с. 60].

У 1906 році в журналі «Український вісник» було опубліковано статтю В. Шемета «Українська парламентська

фракція», яка висвітлювала особливості тогочасного політичного життя у стінах І Державної Думи Російської імперії, де розкривається діяльність І. Шрага як очільника української парламентської фракції, метою діяльності якої був захист інтересів українського народу [2].

Цього ж року у цьому журналі О. Білосусенко опублікував статтю «Український парламентський клуб». Автор детально проаналізував процес створення української парламентської фракції з метою спільного вирішення інтересів українського народу. Водночас підіймається питання щодо національно-територіальної автономії України та аграрного питання, яке неодноразово стояло на порядку денному засідань Державної Думи [3]. Зазначимо, що І. Шраг багато уваги приділяв питанням створення фракції та згодом очолив її. Крім того, питання національно-територіальної автономії України та аграрне питання були одними із ключових у його діяльності, про що свідчать неодноразові публічні виступи політика з парламентської трибуни.

У 1910 році видатний український діяч М. Грушевський згадує про І. Шрага на сторінках київського тижневика «Село» [4].

Зі встановленням радянської влади публікацій, присвячених І. Шрагу, не спостерігалось, оскільки висвітлення інформації про осіб, які відстоювали ідею самостійності України, суперечило офіційно встановленій цензурі. Тому, цілком очевидно, що певний матеріал про діяча можна виявити в окремих діаспорних виданнях. 1934 року у Варшаві вийшла книга О. Лотоцького «Сторінки минулого», де ґрунтовно досліджено діяльність І. Шрага як депутата І Державної думи Російської імперії [5]. Чимало уваги автор відвів з'ясуванню ролі політика в організаційно-правовому оформленні Української парламентської фракції, проілюстрував його програмні засади діяльності та особливості формування численних комісій з питань відстоювання українського національного питання у державній інституції.

Значного розвитку дослідження постаті Іллі Шрага набуло з проголошенням незалежності України. З'явилося багато напрацювань, де він постає в новому світлі,

по-новому оцінюється його діяльність. З цього приводу варто відзначити статтю Т. Демченко та Г. Кураса «І. Л. Шраг – славний український діяч», у якій було здійснено об'єктивний аналіз життєдіяльності І. Шрага в умовах незалежності України [6].

Варто відзначити, що більшість праць, де різносторонньо відображено постать І. Шрага опубліковано у 2000-х роках. Умовно їх можна поділити на окремі групи, які торкаються важливих аспектів діяльності вченого. Окрему групу праць становлять дослідження, які відображають адвокатську діяльність І. Шрага. Так у працях Т. Андрусика, В. Гвоздія відображені загальні питання його адвокатської діяльності [7]; основні аспекти адвокатського фаху діяча періоду української революції містяться у працях І. Василик, Н. Медянець, В. Скальського, О. Дерій та А. Крижевського, його участь у діяльності правничих товариств розкривають у своїх роботах А. Дмитренко, Р. Калюжний та Ю. Дорошенко [8; 9].

Інша група досліджень спрямована на вивчення політичної діяльності І. Шрага. Важливими у цьому контексті є роботи О. Богданова, О. Реєнта, О. Кривобока, О. Тимошенко, М. Циганюка, В. Яремчука В. Милько, О. Федькова та В. Дубінського. Ряд напрацювань цього напрямку присвячено вивченню участі парламентарія у розв'язанні аграрного питання [10; 11].

Культурно-просвітницька та громадська діяльність І. Шрага відображена у працях Н. Гончарової, С. Даниленка, І. Старовойтенка, С. Фомської, М. Ярошенка [12; 13].

До питання мовозахисної діяльності Іллі Шрага звернулися відомі вітчизняні вчені, серед яких необхідно виокремити таких як: Л. Зіневич, Н. Кузьменко, І. Левченко, О. Котляр, У. Кухарук, О. Смержевська, А. Шацька [14; 15]. У працях науковців на його поглядах акцентується вирішення мовного питання, оскільки саме українську мову він вважав невід'ємним елементом самовизначення рідного народу. Завдяки І. Шрагу та його однодумцям проблему вирішення мовного питання вдалось піднести на загальнодержавний рівень.

Значний науковий потенціал мають праці, які висвітлюють участь І. Шрага в процесах українського державотворення

1917-1921 років. У цьому напрямку важливо зазначити науковий доробок таких авторів: В. Верстюка, який проаналізував важливі аспекти Всеукраїнського національного конгресу в контексті періоду становлення Центральної Ради, А. Катренко, Я. Катренко, П. Скрипника, які широко висвітлили взаємовідносини І. Шрага та М. Грушевського в контексті українського національного відродження [16].

Основними напрямками наукових інтересів дослідників виступила біографія Іллі Шрага, його оточення, громадсько-політична та культурницька діяльність, а також суспільно політичні процеси, які відбувалися на території Чернігівської губернії у кінці XIX – початку XX століть.

Серед найвизначніших дослідників життєвого шляху й творчості Іллі Шрага потрібно назвати видатну сучасну українську вчену Т. П. Демченко. Одним із найґрунтовніших історіографічних матеріалів, де комплексно висвітлюється постать Іллі Шрага, вважаємо фундаментальну монографію дослідниці «Батько Шраг», яка видана 2008 року в м. Чернігів. Т. Демченко у своїх працях багато уваги приділила участі І. Шрага в українському національному відродженню, його ролі у становленні вітчизняної культури, депутатській діяльності, участі у просвітницькому русі [17].

Серед сучасних дослідників постаті І. Шрага можемо виокремити також С. Іваницьку. Основний аспект її досліджень торкається епістолярної спадщини та політичної діяльності вченого. Зокрема, їй належить вагома роль висвітлення особистості І. Шрага у контексті аналізу діяльності керівництва Української демократично-радикальної партії, характеристики функціонування кадетської партії на Чернігівщині у 1905-1914 роках, ліберальних кіл Чернігівщини та центральної структури партії Народної свободи. Водночас дослідниця спричинилася до публікації значної частини епістолярної спадщини діяча, серед якої листи Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага, Михайла Могилянського до Іллі Шрага, листування Петра Стебницького та Іллі Шрага [18].

Серед сучасних досліджень життєдіяльності І. Шрага варто відзначити комплексне дослідження Т. В. Кінзерської, в якому

авторка ґрунтовно проаналізувала процес становлення та утвердження державно-правових поглядів І. Шрага; розкрила напрямки наукових розробок І. Шрага у сфері функціонування судових установ як елемента системи правосуддя в умовах режиму загальноімперського самодержавства; простежила погляди І. Шрага на систему формування українських патріотичних переконань у контексті забезпечення за всіма громадянами права на культурне і національне самовизначення; розкрити особливості утвердження державно-правових поглядів Іллі Шрага в руслі суспільно-політичних процесів на українських землях в кінці XIX – на початку XX ст.; висвітлила державотворчу діяльність Іллі Шрага в І Державній Думі Російської імперії; встановила особливості захисту прав української мови у контексті державотворчих і правотворчих поглядів Іллі Шрага [19].

Як бачимо, постать І. Шрага неодноразово ставала об'єктом інтересів широкого кола науковців. Значне коло досліджень пов'язане з вивченням біографічних даних діяча періоду його навчання й особливостями формування як свідомого індивіда. Чимало праць висвітлюють його адвокатську, земську, громадську, політичну, культурну, просвітницьку діяльність, розкривають роль діяча у суспільно-політичних процесах в українських землях другої половини XIX – початку XX ст.

Становлення світоглядних орієнтирів І. Шрага почалося ще в юні роки, коли він подає детальні описи про своє оточення, школу, учителів, навчальний процес. Результатами його зацікавлень стала співпраця з учнівськими гуртками, де він став одним з ініціаторів популяризації української мови та народних традицій у суспільстві [12].

Студентські роки для І. Шрага були не тільки періодом формування суспільної свідомості, але й становлення його як свідомого українського громадянина із власними патріотичними переконаннями. Через активну суспільно-політичну позицію він неодноразово піддавався переслідуванню з боку офіційної влади. І хоча судові процеси мали негативний вплив на молодого діяча, він продовжував активно займатись громадсько-просвітницькою

діяльністю. І. Шраг багато уваги приділив дослідженню особливостей функціонування місцевої адміністрації, відобразив її численні зловживання владою стосовно простого населення. У процесі становлення світоглядних орієнтирів мислителя поступово кристалізується ідея відстоювання права українського народу на самовизначення, захисту його прав у процесі взаємодії з представниками тогочасної влади.

Окремі питання вітчизняного державо-і правотворення діяч прагнув поставити на широку наукову основу. Результатом наукових зацікавлень І. Шрага стала його дисертація, яка була захищена під керівництвом відомого вченого О. Кістяківського. У науковій праці дослідник детально простежив особливості функціонування селянських судів, розкрив особливості їх організаційної побудови, висвітлив характерні риси тогочасного судочинства.

Діяч ефективно спричинився до активного суспільно-політичного та громадського культурного руху, що засвідчувало багатогранність його характеру та належний фаховий рівень підготовки. Постійна зайнятість професійними й громадськими обов'язками не завадили йому з найкращого боку проявити себе в тій сфері українського буття, з якою нерозривно був пов'язаний протягом усього свого життя – служіння національно-державному відродженню української держави [13].

І. Шраг сприяв об'єднанню свідомих представників українського національного руху не тільки на території Наддніпрянської України, але й за її межами. Активна співпраця з західноукраїнськими діячами дала можливість актуалізувати питання української автономії у суспільстві та підняти його на широкий загал. Єднання діячів на ниві спільної політичної, культурної, суспільної, просвітницької роботи дало можливість ефективно поширювати ідеї соборності українських земель у суспільстві, вдосконалювати у зв'язку з цим теоретичні основи даного питання серед публікацій як загального так і спеціального характеру.

Становлення державно-правових поглядів Іллі Шрага супроводжувалось становленням його як науковця у сфері права, результатом чого став успішний

захист його докторської дисертації. Наявність докторського ступеня була необхідним атрибутом для тогочасної адвокатської спільноти, котра, крім активної практичної діяльності, чимало уваги приділяла виданню наукових праць у фахових збірниках, участі у наукових конференціях та різнопланових заходах і дискусіях.

Як науковець Ілля Шраг глибоко вивчав проблеми злочину та покарання, а як практикуючий адвокат він постійно зіштовхувався з ними. Бувши людиною ліберально-демократичних поглядів, він, природньо, був прибічником концепту виправного покарання, який у ХІХ столітті вже утвердився у передових країнах Європи [7; 8].

На утвердження державно-правових поглядів Іллі Шрага значний вплив мало поєднання його тривалої адвокатської практики та активної політичної діяльності. Здатність щодо узгодження політичних позицій і пошук компромісів з представниками різних політичних сил стосовно актуальних питань українського державотворення виокремлювала його як важливого представника апарату Української Центральної Ради. Плідна діяльність у справі українства сприяла виробленню пропозицій до Іллі Шрага стосовно зайняття ключових посад у державному управлінні [10; 16].

Державно-правові орієнтири Іллі Шрага особливо яскраво простежились під час його перебування у першій Державній думі Російської імперії як депутата від Чернігівської губернії. Бувши депутатом, він неухильно дотримувався чіткої позиції щодо автономії України й у своїх публічних виступах неодмінно наголошував на цьому. Як публічний діяч значну увагу приділяв захисту прав та інтересів українського населення, викривав числення зловживання адміністрації стосовно місцевих жителів та прагнув об'єднати якомога більше депутатів з метою позитивного вирішення українського питання [10].

Початкові кроки парламентської діяльності Іллі Шрага супроводжували численними листами на його підтримку провідними діячами з різних куточків України. Серед них відомі представники національного руху та культурні діячі Наддніпрянщини, Східної Галичини, Північної Буко-

вини, Холмщини та інших частин України, які висловлювали йому повагу й солідарність за його державницьку позицію. Це свідчить про значний авторитет Іллі Шрага у тогочасному суспільстві не тільки на місцевому, але й загальнодержавному рівні.

Парламентська трибуна дала можливість Іллі Шрагу серед важливих питань та проблем українського суспільства порушувати найбільш значні та актуальні, акцентуючи на них увагу громадськості. У зв'язку з цим політик активно долучився до розробки аграрного законопроекту. Бувши керівником української громади у Державній думі Ілля Шраг прагнув максимально врахувати інтереси рідного народу у контексті прийняття аграрного законодавства [11].

На переконання Іллі Шрага, аграрне питання потребує якнайшвидшого вирішення, оскільки воно є ключовим для життєдіяльності народу. Перспективу передачі вирішення даного питання на місцевий рівень він обґрунтовував ще й тим, що в тогочасних умовах не було відповідно установ, які могли б належним чином зайнятись розробкою і розв'язанням селянського питання. Усі державні установи він вважав дворянсько бюрократичними і нездатними належним чином виробити механізм щодо вирішення питання, у якому зацікавлені широкі верстви населення. Тому на місцевому рівні пропонував розглядати селянське питання як першочергове у діяльності місцевих органів самоуправління, і, по мірі його вирішення, провести відповідні реформи [11].

З метою надання компетенції місцевим земствам щодо вирішення аграрного питання, діяч пропонував їх широке реформування у частині виборчого законодавства і ліквідацію тих застарілих положень, які ставили земство у залежність від місцевої адміністрації. На його переконання, якщо земські установи будуть реформовані на таких широких демократичних принципах, то ніщо не завадить тому, щоб на їх основі сконцентрувати розробку різнопланових елементів, що стосуються аграрного питання [11].

Чітка проукраїнська позиція Іллі Шрага неодноразово висвітлювалася у засобах масової інформації й регулярно поширювалася серед населення. Зважаючи на те,

що він був обраний до Державної думи від партії кадетів, тому мав працювати в округах, відстоюючи її інтереси. Саме тому політик часто виступає лектором від політичної сили, організовуючи публічні зустрічі з мешканцями населених пунктів. Як правило, географічно це становили міста і села Чернігівської губернії. Під час таких зустрічей яскраво простежується політика місцевої влади, яка часто не дозволяла Іллі Шрагу відкрито виступати перед жителями, оскільки національно-визвольні ідеї, які озвучував діяч, могли б суттєво похитнути її вплив. І хоча такі зустрічі переслідувались місцевою владою, державно-правові ідеї Іллі Шрага були позитивно сприйнятими у суспільстві та набули масового поширення [10].

Таким чином, державотворча діяльність І. Шрага як депутата I Державної думи Російської імперії дала можливість підняти на широкий загальний нагальні проблеми того часу, що пов'язувались із захистом прав українського народу та його правом на самовизначення. У зв'язку з цим, депутат особливу увагу приділяв питанням автономії України, аграрному законопроекту та проблемам єврейських погромів, які на той час стали масовим явищем. Забезпечити компетентний підхід до вирішення зазначених проблем І. Шрагу дозволив його адвокатський фах, що дало можливість поставити дані питання на відповідну законодавчу основу. Для ефективного розв'язання українського питання він ініціював створення української парламентської фракції, що дозволило об'єднати навколо нагальних українських проблем широке коло політиків і виробити у зв'язку з цим спільну позицію стосовно їх вирішення. Звичайно, через розпуск Державної думи, не всі проблеми вдалося вирішити позитивно, проте питання українського національного руху було піднято на широкий суспільний загальний і знайшло своє логічне продовження у подальшій діяльності політиків наступних поколінь [19].

Після розпуску першої Державної думи завершився найбільш плідний та насичений етап у його діяльності. Надалі активна діяльність Іллі Шрага відбувається у руслі суспільно-політичних рухів в Україні початку ХХ століття.

Захист прав української мови став справою усього життя Іллі Шрага, який особливо активізувався у процесі його діяльності у вищих державних інституціях та активній участі в українському культурному суспільно-політичному русі. Забезпечити якісний захист прав рідної мови діячу дозволив його адвокатський фах, що дало можливість поставити дане питання на відповідну законодавчу основу. Починаючи з 1890-х років Ілля Шраг активно застосовував набуті знання у сфері юриспруденції у мовозахисній діяльності та розглядав його у контексті всього українського національно-визвольного руху [14; 15].

Ще з юних років він перебував під впливом особистостей, які яскраво вплинули на його світоглядні переконання та виховували у ньому дух вільного українського патріота. Вживання рідної української мови та натхнення українськими народними традиціями дало можливість формуватися йому в руслі українського патріотизму з яскраво вираженими антиімперськими поглядами. Крім того, тісне знайомство з провідними українофільськими діячами дало можливість активно долучатися до піднесення і відродження української культури та освіти, окреме фундаментальне місце серед яких зайняло питання захисту прав рідної української мови [14].

Ілля Шраг закликав використовувати українську мову в усіх сферах життєдіяльності українського народу. На його переконання, українська мова обов'язково повинна використовуватись у науковому вжитку, при виготовленні друкованої продукції та на побутовому рівні. У своїй спадщині мислитель залишив чимало творів наукового та літературного характеру, які дозволили публічно легалізувати українську мову як мову, що застосовується у межах створення наукових творів та видання фахової правової літератури. Він наголошував, що саме вона є мовою інтелектуального спілкування та виразником національної самоідентичності українського народу. При цьому українську мову він вважав такою, що безпосередньо відповідає потребам українського народу та створює передумови до національного відродження української нації.

Важливе місце у творчій спадщині І. Шрага займає аналіз функціонування

судових установ на території українських земель. Бувши фаховим юристом з багатим практичним досвідом, він доволі детально досліджував особливості їх роботи з урахуванням тих суспільно-політичних і правових чинників, що суттєво впливали, а часто й визначали принципи діяльності судових установ. Аналізуючи принципи функціонування судових установ у Російській імперії, І. Шраг відзначав велику роль тих суспільно-політичних і правових чинників, що суттєво впливали, а часто й визначали принципи діяльності судових установ. Зокрема він детально проаналізував вплив Судової реформи 1864 року на заснування судових установ, розглядаючи її як ключовий елемент трансформації системи судочинства Російської імперії середини XIX ст. На його переконання, актуальність судових перетворень чітко простежувалась в умовах суспільно-політичного життя, оскільки чинна система правосуддя не відповідала особливостям тогочасного життя. Судову реформу 1864 року дослідник вважав найбільш завершеною й найбільш послідовною серед проголошених царатом реформ. Потреба в ній назріла давно, до того ж стара судова система з її становим принципом здійснення правосуддя прийшла в суперечність з реальністю життя. Про недосконалість тогочасної судової системи засвідчують численні джерела. Саме тут панувало свавілля і судові помилки, бюрократизм і судова тяганина, застосування силових прийомів, тортур і шантажу [13].

Детальне вивчення даного питання дало можливість досліднику простежити потужний вплив адміністрації на судову сферу, процеси нівелювання мирових суддів з подальшою заборонаю їх обрання та запровадження «станових представників», серед яких він виділяв дворянських маршалів, міських голів і волосних старшин, де судочинство здійснювалось за становим принципом.

Розкриваючи становище судових діячів у їх стосунках з губернською владою, дослідник регулярно наголошував на безкарності місцевої адміністрації. І. Шраг простежив численні факти зловживання владою на місцях та абсолютну інертність органів юстиції, вважаючи це типовим

елементом загальноімперської політики стосовно місцевої адміністрації.

Суспільно-політичні процеси, які відбувалися на українських землях у кінці XIX – на початку XX ст. здійснили значний вплив на утвердження державно-правових поглядів І. Шрага. Беручи активну участь у процесах українського державотворення на зламі століть, він повсякчас відстоював ідею української автономії та боротьби українського народу за свої права. Діяльність І. Шрага була нагальною потребою того часу й вирізнялася неабиякою актуальністю, оскільки в умовах самодержавства українське питання потребувало актуалізації та реалізації у практичній площині. З цією метою І. Шраг виступає ініціатором створення та функціонування багатьох товариств та організацій, діяльність яких у підсумку

сприяла розвитку українського національного руху, що в майбутньому дало суттєвий імпульс для реалізації ідеї української автономії.

Таким чином, можемо стверджувати, що у державно-правових поглядах Іллі Шрага яскраво простежується ідея політичного й національного визволення, аж до створення незалежної соборної української держави. Досягнення цієї мети в умовах самодержавного режиму з його абсолютистською владою викликало об'єктивні труднощі. Проте навіть у цих умовах, коли чиновницький та управлінський апарат призначався самодержавством і у своїй діяльності чітко відстоював загальноімперські ідеї, українське питання все ж вдалося поставити на широкий загал й публічно заявити про право українського народу на розбудову власної державності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єфремов С. Персоналія. *Літературно-науковий вістник*. 1900. Т. X. Кн. 4. Цвітень. С. 60.
2. Шемет В. Українська парламентська фракція. *Український вісник*. 1906. № 2. С. 133-134.
3. Білоусенко О. Український парламентський клуб. *Український вісник*. 1906. № 1. С. 68-69.
4. Грушевський М. С. Чернігів: [Стаття з газети «Село» від 24 червня 1910 р. *Михайло Грушевський. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2005. Т. 3. С. 351-352.*
5. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1934. Ч. 3. 397 с.
6. Демченко Т. П., Курас Г. М. І. Л. Шраг – славний український діяч. *Український історичний журнал*. 1993. № 10. С. 95-103.
7. Андрусак Т. Г. *Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 14-18.
8. Василик І. *Адвокати, які працювали з Михайлом Грушевським у Центральній Раді – перші українські парламентарі*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/advokaty-yaki-pratsyuyuly-z-myhajlom-grushevskym-u-tsentralnij-radi-pershi-ukrayinski-parlamentari/> (дата звернення 28.04.2022).
9. Калюжний Р., Дорошенко Ю. Нарис історії Київського правничого (юридичного) товариства. *Український правничий альманах*. Київ: 2002. С. 224-243.
10. Богданов О. В. Участь українських ліберальних політичних партій у діяльності Державної Думи як початок українського парламентаризму. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 1. С. 3-7.
11. Федьков О. М., Дубінський В. А. Українські ліберали про шляхи і засоби врегулювання аграрних відносин на початку XX ст. в Наддніпрянщині. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 154-173.
12. Гончарова Н. О. Гуртківська діяльність учнівської молоді в Україні наприкінці XIX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2010. Вип. 18. С. 71-74.
13. Ярошенко М. О. Протидія корупції в судовій системі Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць*. 2015. Вип. 30. С. 93-99.
14. Зіневич Л. Мовозахисна діяльність Іллі Шрага. *Культура слова*. 2017. Вип. 86. С. 251-259.

15. Шацька А. Про перебування делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербурзі (з листа Олени Пчілки). *Слово і час*. 2016. № 5. С. 110-120.
16. Верстюк В. Ф. Всеукраїнський національний конгрес в контексті періоду становлення Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 3. С. 4-22.
17. Демченко Т. Батько Шраг: монографія. Чернігів : Десн. правда, 2008. 264 с.
18. Іваницька С. Чернігівські кадети та влада в 1905-1914 роках: імперський та регіональний виміри. *Сіверянський літопис*. 2011. № 6 (102). С. 108-124.
19. Кінзерська Т. В. Державно-правові погляди Іллі Шрага: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2023. 196 с.

REFERENCES:

1. Yefremov S . (1900). Personaliya. *Literaturno-naukovyy visnyk*. 10. (4. Tsviten'). 60 [In Ukrainian].
2. Shemet V. (1906). Ukrayins'ka parlament-s'ka fraktsiya. *Ukrayins'kyy visnyk*. 2, 133-134 [In Ukrainian].
3. Bilousenko O. (1906). Ukrayins'kyy parlament-s'kyy klub. *Ukrayins'kyy visnyk*. 1, 68-69 [In Ukrainian].
4. Hrushevs'kyy M . S. (2005). Chernihiv: [Stattya z hazety «Selo» vid 24 chervnya 1910 r. Mykhaylo Hrushevs'kyy. Tvory: u 50 t. / redkol.: P. Sokhan' (holov. red.), YA. Dashkevych, I. Hyrych ta in. L'viv: Vydavnytstvo «Svit». 3, 351-352 [In Ukrainian].
5. Lotots'kyy O. (1934). Storinky mynuloho. Varshava. 3, 397 [In Ukrainian].
6. Demchenko T. P., Kuras H. M. (1993). I. L. Shrah – slavnny ukrayins'kyy diyach. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. 10. 95-103 [In Ukrainian].
7. Andrusyak T. H. (2013). Advokaty ta yikh rol' u rozvytku ukrayins'koyi pravovoyi dumky. *Advokatura Ukrayiny: istoriya ta suchasnist': materialy Vseukrayins'koho kruhloho stolu*. Kyviv; Ternopil': TNPU im. V. Hnatyuka. 14-18 [In Ukrainian].
8. Vasylyk I . Advokaty, yaki pratsyuyut' z Mykhaylom Hrushevs'kym u Tsentral'niy Radi – pershi ukrayins'ki parlamentari. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/advokaty-yaki-pratsyuyaly-z-myhajlom-grushevskym-u-tsentralnij-radi-pershi-ukrayinski-parlamentari/>
9. Kalyuzhnyy R., Doroshenko Yu. (2002). Narys istoriyi Kyivs'koho yurydychnoho (yurydychnoho) tovarystva. *Ukrayins'kyy pravnychyy al'manakh*. Kyviv: 224-243 [In Ukrainian].
10. Bohdanov O. V. (2012). Uchast' ukrayins'kykh liberal'nykh politychnykh partiy u diyal'nosti Derzhavnoyi Dumy yak pochatok ukrayins'koho parlamentaryzmu. *Nauka. Relihiya. Suspil'stvo*. 1, 3-7 [In Ukrainian].
11. Fed'kov O . M., Dubins'kyy V. A. (2011). Ukrayins'ki liberaly pro shlyakhy i zasoby rehulyuvannya ahrarynykh vidnosyn na pochatku XX st. v Naddnipryanshchyni. *Politolohichni studiyi*. 2, 154-173 [In Ukrainian].
12. Honcharova N. O. (2010). Hurtkivs'ka diyal'nist' uchnivs'koyi molodi v Ukrayini naprykintsi XIX st. *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho*. Seriya: Istoriya. 18, 71-74 [In Ukrainian].
13. Yaroshenko M. O. (2015). Protydiya koruptsiyi v sudoviy systemi Naddnipryans'koyi Ukrayiny u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. p. Drahomanova*. Seriya № 18. Ekonomika i pravo: zb. naukovykh prats'. 30, 93-99 [In Ukrainian].
14. Zinevych L. (2017). Movozakhysna diyal'nist' Illi Shraha. *Kul'tura slova*. 86, 251-259 [In Ukrainian].
15. Shats'ka A. (2016). Pro perebuvannya delehatsiyi ukrayins'kykh kul'turnykh diyachiv u Sankt-Peterburzi (z lysta Oleny Pchilky). *Slovo i chas*. 5. 110-120 [In Ukrainian].
16. Verstyuk V. F. (2008). Vseukrayins'kyy natsional'nyy konhres v konteksti periodu stanovlennya Tsentral'noyi Rady. *Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917-1921 rokiv*. Kyviv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. 3, 4-22 [In Ukrainian].
17. Demchenko T. (2008). Bat'ko Shrah: *monohrafiya*. Chernihiv : Desn. Pravda. 264 [In Ukrainian].

18. Ivanyts'ka S. (2011). Chernihivs'ki kadety ta vlada v 1905-1914 rokakh: impers'kyy ta rehional'nyy vymiry. *Siveryans'kyy litopys*. 6 (102), 108-124 [In Ukrainian].

19. Kinzers'ka T. V. (2023) Derzhavno-pravovi pohlyady Illi Shraha: dys. ... doktora filosofiyi za spetsial'nistyu 081 «Pravo». Vyshchyy navchal'nyy zaklad «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». Kyiv, 196 [In Ukrainian].